

FIGYELŐ

Molnár Erik

— 70. születésnapjára —

A tudományos és politikai közélet most ünnepli Molnár elvtárs 70. születésnapját. A kiváló társadalomtudóst és politikust ezúton köszöntik a magyar filozófusok is.

*

Molnár Erik tevékenysége egész életében összefonódott a legmélyrehatóbb társadalmi problémákkal, egyéniségének alakulása és fejlődése mindig kapcsolódott a XX. század nagy eseményeivel és mozgalmával. Világnézetének kialakulása az I. világháború, a monarchia felbomlása, a győztes és vesztes forradalmak idejére esik. Mint törekvő, soha nem nyugvó fiatal ember állandóan kutatja, keresi a magyarázatokat a körülötte nyüzsgő, forrongó világ problémáira. Az egyetemi jogi tanulmányok csak foglalkozást adnak a kezébe, de nem csillapítják a kutató szenvedélyét, melyet nem elégítenek ki a hivatalos ideológia válaszaival. Elméje és egyénisége nem a jól szerkesztett, a formailag nem támadható magyarázatot keresi, hanem az igazságot, kételyeinek tartalmi kielégítését. Kereső szorgalma és következetessége elvezeti a marxizmushoz. Megismerkedve tételeivel egyre határozottabban a magáénak vallja ezt a világnézetet, mert felismeri: Marx tanai a felszínen mozgó elméletekkel szemben a lényegre ragadják meg, a formális magyarázatokkal szemben a társadalmi gyakorlatot fejezik ki. Mindinkább marxistának tekinti magát. A fiatal kecskeméti ügyvéd később már nemcsak egyszerűen ismerkedik a marxizmussal, nemcsak eddigi tapasztalataival igyekszik összevetni azt, hanem levonja világnézetének, filozófiai meggyőződésének politikai következményeit is. Vállalja a politikai, az ideológiai harcot a szocialista társadalom megvalósításáért. Nem volt ez veszélytelen egy ügyvéd, a Kecskeméti Jogi Akadémia tanára számára. Az ellenforradalmi rendszer politikai terrorja közepette ez a politikai, ideológiai hitvallás sorsdöntő volt — az elkötelezettség a kommunizmus ügye iránt szilárd életcél adott, további tevékenységének irányítóját teremtette meg.

Alapossága az ismeretek szerzésében, a marxizmus elsajátításában lehetővé teszi, hogy maga is sikeres terjesztőjévé váljon a tudományos szocializmusnak. Megírja első cikkeit. Polgári foglalkozására és helyzetére való tekintettel ezek az írások az illegális kommunista párt által létrehozott, támogatott legális folyóiratokban álneveken jelentek meg. Tanulmányai az első perctől kezdve magukra vonták a marxisták figyelmét. Egyszerű, világos stílusú mondanivalói mindig lényeges problémákat érintettek, és színvonaluk a marxizmus, a történelem, a közgazdaság mély ismeretét árulták el, elméleti és ténybeli megalapozottságuk, következetes vonalvezetésük elismerté tette Molnár Eriket. Az 1928-ban megjelent Társadalmi Lexikon munkatársai

között is ott van már. Az itt megjelent írásai hívják fel Madzsar figyelmét is az általa (és általában a marxista szerzők által) nem ismert nagy tudású és kiváló tollú marxistára. Madzsar és társai szorosabb kapcsolatot építenek ki „a kecskeméti polgár”-ral. Ettől kezdve Molnár Erik elméleti tevékenysége fellendül, és a baloldali társadalmi folyóiratok legszorgalmasabb munkatársa lesz. A Társadalmi Szemle, a Korunk, a Gondolat, a 100% sorra jelentetik meg „Pálfai István”, „Szentmiklósy Lajos”, „Jeszenszky Erik” írásait. A nevek ugyan különbözők, de a stílus, a törekvés, az alaposság egy szerzőt takar, Molnár Eriket, aki 1928-óta az illegális KMP tagja.

Ideológiai tevékenységének mottója kezdettől fogva az, hogy „az elmélet mindig a gyakorlat kifejezése”. Cikkeivel a párt politikai küzdelmét igyekszik támogatni, a gyakorlati tevékenységet igyekszik tudatosá tenni. A helyes gyakorlat feltételezi a tudatos tevékenységet, az elméleti tisztázottságot, ezért az a törekvése, hogy megszabadítsa a szocializmus harcosait a kispolgári illúzióktól, az ösztönösségtől, az etikai ihletésű utópiáktól. A marxizmus elmélet tudományosságát és a realitással való összhangját igyekszik kimutatni. „A februári forradalom”, „A Párisi Kommün”, „Az anarchizmus és marxizmus”, „Blanqui” c. cikkei 1929-ben azt a célt szolgálták, hogy a szociálreformerekkel szemben bizonyítsák: a fő feladat nem az általános választójog elérése, hanem a forradalom, a mélyreható társadalmi átalakulás, amely szükség-szerű történelmi következménye a társadalmi ellentmondásoknak. Nem a tömegek harcától elszigetelt parlamenti harc, csakis az osztályok küzdelme képes változást hozni a nemzet életében. Ezt a harcot azonban nem lehet ösztönösen és szervezetenül megvívni. A győzelemhez osztályösszefogásra, ideológiára és pártra van szükség. A Párisi Kommün nagy tanulsága — mutat rá Molnár Erik —, hogy egységes vezető erő nélkül tartós eredményeket elérni nem lehetséges. Ezért igyekezett Marx, a tapasztalatok levonása után nemzeti szervezetekbe tömöríteni a tudományos szocializmus híveit. Az elmélet és a párt jelentőségének bizonyítása Molnár Eriknél együtt jár az anarchizmus, „az osztályharc baloldali gyermekbetegsége” — az álradikalizmus — elleni harccal. Bakuninról, Blanquiról adott jellemzései sokoldalúan hívják fel a figyelmet a munkásmozgalmon belül jelentkező helytelen kispolgári nézetekre. „A francia polgári köztársaság”, „Osztálypárt és tömegek a forradalomban” c. tanulmányai 1930-ban a szindikalizmus ellen harcolva bizonyítják: a szakszervezetek nem alkalmasak a munkásosztály és szövetségeseinek politikai küzdelmét vezetni. A vezetőerő, mint minden forradalomban, úgy most is csak az osztálypárt lehet. „Babaeuf” c. cikkében is (1931) ezt a gondolatot igyekszik elmélyíteni. A hatalmat fegyelmezett forradalmi párt nélkül nem lehet megragadni. De ezzel együtt azt is látja, hogy a politikai vezető erő csak akkor végezhet eredményes munkát, ha a tömegmozgalmakra támaszkodik. „Marat” c. tanulmánya is ezt a gondolatot állítja középpontba, és a francia forradalom tapasztalatai nyomán bizonyítja, hogy a tömegek támogatása nélkül a szervezetek irreális küzdelmet, szektariánus, befelé forduló tevékenységet folytatnak.

A szocializmus eléréséhez tömegmozgalomra, osztálytevékenységre és szövetségesekre van szükség. 1931–32-ben írásainak célja, hogy a kapitalizmus történeti elemzésén keresztül kimutassa annak ellentmondásait, illetve ezen ellentétek romboló hatását bizonyos társadalmi rétegekre, így elsősorban a parasztságra. „A paraszt az eredeti tőkefelhalmozás korában” c. írása (1932) azt az erőszakos és kegyetlen folyamatot írja le, amely a parasztot

nincstelen ipari és mezőgazdasági proletárrá tette — a paraszt és a munkás semmit nem remélhet a kapitalizmustól. A „Paraszttság és a polgári forradalom” c. írása (1933) azonban megmutatja azt is, hogy a paraszttság szerepe csak sokoldalú vizsgálattal tárható fel. E réteg egyrészt visszahúzó, mert a proletárrá válás ellen küzdve ragaszkodik a földtulajdonhoz, a patriarchális keretekhez; másrészt dolgozó. Az e két forrásból fakadó szembenállást a polgársággal kell bekapcsolni a szocializmusért vívott harcba. Ennek érdekében meg kell szabadítani a paraszttságot illúzióitól. A kapitalizmus a paraszttságot soha nem szabadíthatja meg a nagybirtok, a monopólium, a tönkremenetel fenyegető rémétől — a földreform illúzió a paraszttság számára, de illúzió azok számára is, akik azt hiszik, hogy a magyar kapitalizmus képes radikális földreformra, mely megszüntetné az ellentmondásait.

Molnár Erik elméleti tevékenysége e korszakban egységbe foglalta a múlt, különösen a francia forradalmak történelmi elemzését és az aktuális politikai feladatok elméleti analizését. Ez lehetővé tette, hogy régi tapasztalatokat általánosítsa, és történelmi keretbe ágyazva (a cenzúra elől elrejtve) marxista módon beszéljen a magyar társadalom politikai kérdéseiről. Az elmélet és gyakorlat ezen egysége tükröződik a „Gondolat”-ban megjelent cikkeiben is. Ez a folyóirat 1935-ben indult, és Molnár Erik Szentmiklósy Lajos néven a folyóirat legszorgalmasabb munkatársa lesz. Minden számban jelenik meg cikke, amelyeknek színvonala, megalapozottsága és sokoldalúsága általános elismerést váltott és vált ki. „A magyar munkásosztály a kapitalizmus válságában” c. Szentmiklósy-cikk ezek közül is kiemelkedik az elemzés sokoldalúsága tekintetében. Egyre inkább bebizonyosodik, hogy Molnár Erik a marxizmusnak nemcsak politikai tanításait, filozófiai eszméit, hanem közgazdasági elméletét is kiválóan ismeri és műveli.

Megállapításai mindig következetesen marxisták, a materialista felfogás alapelveit soha nem hagyva figyelmen kívül levezetéseinek kiindulópontjaiul mindig a gazdasági viszonyokat és az osztályharcot veszi. Ez a következetesség mutatkozik meg a „Földreform — illúziók” c. írásában vagy a népieseket bíráló soraiban is. Németh László, Veres Péter és mások nézeteit bírálva a nemzeti, a faji sajátosságok túlzásaival szemben, nem tagadva ezek hatását, hangsúlyozza a termelési és osztályviszonyok primer voltát („Veres Péter: Számadás c. könyvéről”, „Megjegyzések az előbbiekre”). Molnár Erik világosan felismeri, hogy a politikai együttműködés nem old fel bennünket az ideológiai bírálat kötelessége alól. Együttműködés és nézetazonosság — ez két dolog, a kettő közti különbséget figyelmen kívül hagyni súlyos következménnyel járhat a későbbiekben. „A paraszttság szemléletének alakulása” c. bírálatára bebizonyítja, hogy a paraszti, nemzeti sajátosságok minden idealizálása a jelenségek felszíni elemzéséből, az elemzés helytelen, pszichológizáló módszeréből ered, amely megreked a következményeknél, a külső formáknál, az individuumot mozgató személyes okoknál, de nem jut el a lényeghez, a társadalom, a tömegtevékenységet meghatározó tényezőkhöz. Molnár Erik kétség-telenül helyes elvi bírálatra jogos és tudományosan megalapozott volt, bár a cikkek a politikai aktualitás szempontjából és némely megállapításuk miatt is bírálatot váltottak ki. Törekvése azonban az ideológiai eltévelyedések kiküszöbölését, a haladó mozgalom elvi egységesítését szolgálta. Tárnyilagos hangja a meggyőzést és nem a felek politikai szembeállítását célozta.

Molnár Erik következetessége és elvi szilárdsága a marxizmus filozófiai alapjainak mély megértéséből és állandó műveléséből, a filozófiával való szoros

kapcsolatából ered. A marxizmus egységes egészként való megértése, egységes szemléleti módként való alkalmazása biztosítja számára az eredményt — a társadalmi jelenségek és mozgásuk megértését, értékelésük megalapozottságát és szilárdságát. Nemcsak egyszerűen ismeri és alkalmazza tehát a dialektikus és történelmi materializmust, hanem elemzi és meglátásokkal is bővíti az általa vizsgált filozófiai kategóriákat. Különösen a dialektika kérdései érdeklik. 1933-tól 1937-ig különböző folyóiratokban Jeszenszky Erik néven jelentet meg tanulmányokat a dialektika értelmezéséről. Jelentősek „Az ellentmondás fogalma a materialista dialektikában”, „Plechanov és a dialektika” c. cikkei, amelyek nemcsak az ellentétek általános jelentőségét tisztázzák, hanem a társadalmi életben játszott szerepüket is bemutatják. Az ellentmondás törvényének dialektikus érvényesülését tárja fel Molnár Erik a „Szükségszerű, véletlen és előrelátás a történelemben”, a „Szükségszerűség és szabadság”, „Természeti és társadalmi jelenségek” c. tanulmányaiban. Módszerére jellemző, hogy Marx nyomán ellensége minden formalizmusnak, minden egyoldalúságnak. Soha nem akar megmaradni a külső, a formális jellemzőknél, a lényegyet igyekszik megtalálni. Jelentős törekvés ez, hiszen a marxi filozófia megtorpanásának, törésének időszakában nyúl vissza Marxhoz, Leninhez és német közvetítéssel a „Pod znamenem marxizma” hagyományaihoz. Ezek a források és hatások oly jelentős elméleti eredményekre vezetnek, amelyek kiemelkedőek a hazai filozófiai irodalomban. A törvény érvényesülése ellentmondásos jellegének kimutatása terén lényeges megállapításokat téve következetesen azt a marxi gondolatot kívánja érvényesíteni, hogy a történelem alkotja az embert és az ember a történelmet. Az ellentmondást, a dialektikát a tényekből, a valóságból igyekszik kifejteni. Nem a tételt akarja ráerőszakolni a valóságra, hanem a reális viszonyokból értelmezi, specifikálja a tudományos törvényt.

Molnár Erik nem illusztrátora az elméletnek, hanem értelmezője a valóságnak, igyekszik megoldani a gyakorlat problémáit. Következtetései sokszor meghökkentenek, vitára ingerelnek, de eredményei és módszerei tiszteletreméltóak. A szocialista tervgazdálkodás leírásában már akkor óv attól a hittől, mintha a szocialista állam mindent meg tudna tervezni, minden hatást előre képes volna látni. Az ellentmondás elvét a szocializmusra is tudja alkalmazni, mert a pártosságot nem téveszti össze az előítéletekkel. A pártosság alkotó értelmezése képesíti fel arra, hogy törekvése ne kerüljön szembe a tudományos-sággal, az objektivitással. Soha nem a pillanatnyi, a gyorsan múló érdekeket nézte, hanem a döntő, a lényegi, a meghatározó erőket, amelyek felülkerekednek a személyes, véletlen, formai érdekeken. Nem mintha lebecsülné a véletlen szerepét, sőt a tudományos előrelátás soha ki nem küszöbölhető sötét foltjainak tartja őket, de mégis csak a szükségszerűség kifejeződéseinek. Mindig el tudja választani egymástól az individuumra és az osztályra, a jelenre és a korra (a társadalomra) nagy hatással levőt. Az igazi pártosság érvényesülését csak az biztosítja, ha felül tudunk emelkedni vélt érdekeinken, ha személyes érdekeink helyét megtaláljuk a társadalmi egészben, ha a lehetőségekből és nem illúziókból indulunk ki. Molnár Erik ezt meg tudta és meg tudja tenni, és így soha nem „a vélt érdek szemüvegén keresztül” figyel a valóságot.

Az elmélet és gyakorlat egysége Molnár Erik munkásságában nemcsak úgy jelentkezik, hogy nézetei összhangban vannak a realitással, hanem ideológiai tevékenysége mellett maga is végez gyakorlati-politikai munkát. Az illegális párt megbízásából a kecskeméti szociáldemokrata szervezetben tömő-

ríti a baloldali erőket. Tekintélye egyre nő, a szervezet titkárává is megválasztják. Az SZDP jelöltjeként a városi törvényhatósági bizottság tagja is lett. Mint ügyvéd és mint városatyja a lehetőségeknek megfelelően igyekezett a dolgozó emberek érdekeit védelmezni. Sajnos egy illegális ifjúmunkás szervezkedés lebukása során a szálak hozzá is vezettek. A kapcsolat felderítése büntetőjogi felelősségre vonást nem eredményezett, de arra elég volt, hogy lemondassák a törvényhatósági bizottsági tagságáról és párttitkári funkciójáról.

Közben elméleti tevékenysége egyre elmélyültebbé válik. Eddigi tanulmányaiban is megfigyelhető a történelem, különösen a francia történelem iránti érdeklődés, a 30-as évek közepétől azonban egyre határozottabban fordul a magyar történelem tanulmányozása felé. Célja a magyar társadalom történetének marxista alapokon történő kutatása, értékelése és leírása. Ez irányú munkájának első eredménye 1942-ben lát napvilágot „Magyar őstörténet” címmel. E 116 oldalas munkája a törzsi viszonyok között élő magyarság társadalmi körülményeit írja le. A törzsi viszonyok felbomlása és a magyar állam kialakulásának leírása először történelmi materialista módszerrel. Ez lehetőséget ad Szentmiklósy Lajos — Molnár Erik — számára, hogy kimutassa: az ősi-közösségi viszonyok felbomlása a termelőerők fejlődésének eredménye, így az állam sem a hódítás eredménye, hanem az osztályerőszak eszközeként jött létre, kialakulásában az osztályharcnak van legnagyobb szerepe. A mű utolsó fejezete (A társadalmi fejlődés törvényszerűsége) részletesen leírja a történelmi fejlődés meghatározottságát, törvényszerű folyamatát. Az első könyv folytatásaként szintén 1942-ben jelenik meg „A feudalizmus kialakulása Magyarországon” c. könyve, amely a magántulajdon és az osztályszereket kialakulásának marxista elemzését, az államnak és az egyháznak az osztályrend és a kizsákmányolás kiépítésében játszott szerepe leírását tartalmazza. A történelmi elemzés kapcsán Molnár Erik részletesen kifejti-ismerteti Marx tanítását az államról és az osztályokról. Következő műve 1943-ban „Az Árpád-kori társadalom. A gazdasági alap” címmel jelent meg. E könyv a kor termelő erőiből indul ki, és a termelési viszonyok részletes elemzését adja. Bemutatja, hogy társadalmi változások magyarázata nem lehetséges másként, csak a marxi módszerrel, csak úgy, ha az emberek gazdasági viszonyait tekintjük a társadalmi élet bázisának. De nem egyszerűen Marx nézetét fejti ki az alap és felépítmény viszonyáról, hanem az elemzés segítségével bebizonyítja, hogy a magyar történelem e szakaszának társadalmi jelenségei, változásai lényegében a termelési viszonyok változására vezethetők vissza. Ezen elemzés szerves és szükségszerű folytatásaként jelenik meg ugyancsak 1943-ban „Az Árpád-kori társadalom. A felépítmény” c. könyve, amely a politikai viszonyok, az állam és az egyház szerepét, osztályjellegét mutatja be.

Molnár Erik történelmi munkái a korai magyar történelem megírásának első marxista kísérletei voltak. Jelentősége nemcsak az, hogy megismertette az olvasókat a történelem materialista felfogásának alapelveivel, hanem az is, hogy ezen alapelvek érvényességét nemzeti történelmünk eseményeiben bizonyította be, hogy megkísérelte az uralkodó nacionalista, sovinszta történetírás ellenében bemutatni a magyarság valódi történetét. Arról, hogy Molnár Erik munkája az adott politikai viszonyok között milyen erőfeszítéseket, milyen heroikus küzdelmet kívánt, azt hiszem, nem kell bővebben írnom. A legális lehetőségek azonban a háborús viszonyok, a mind jobban eluralkodó fasiszmus következtében egyre kisebbek lettek.

Kecskemét felszabadulása után Molnár Erik rögtön Debrecenbe indult, hogy bekapcsolódjék a legális tevékenységét teljes erővel megkezdő kommunista párt munkájába. Az első pillanattól kezdve résztvett a párt politikai harcaiban. Tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek és az Ideiglenes Kormány-nak mint népjóléti miniszter — hatalmas feladat ez a háború felperzselte országban. A 45-ös választások után Molnár Erik tagja lett az új Nemzetgyűlésnek, és továbbra is népjóléti miniszterként tevékenykedik a kormányban.

Az 1947-es választások teremtette gyökeres átalakulások után Molnár Erik külügyminiszterként tagja a kormánynak. Jelentős diplomáciai feladatokat kell megoldani ebben az időszakban. Ekkor kötik meg a párisi békeszerződést, ekkor köt a Magyar Köztársaság barátsági szerződést a Szovjetunióval, Csehszlovákiával, Jugoszláviával.

Az 1945 utáni politikai tevékenysége során sem hagyja abba elméleti tevékenységét. Előadásokat tart a párt ideológiai fórumain. Sajtó alá rendezi a „Szocializmus történetéből” címmel az 1929 és 1932 között megjelent cikkeit, újból kiadja az 1941-ben „Dialektika” címen megjelent összeállítását, amely az 1933 és 1937 között megjelent filozófiai tárgyú cikkeinek egy részét tartalmazza. 1946-ban megjelent a „Zsidókérdés” c. írása is. Többször írt a párt folyóirataiban is. A gyakorlati-politikai munka azonban nagyon lefoglalja idejét, keveset tud tudományos munkával foglalkozni. Pedig minden vágya és törekvése az, hogy intenzívebben folytathassa történeti kutatásait és foglalkozhasson a társadalmi fejlődés kérdéseivel. Erre 1948—49-ben kerülhetett csak sor, amikor Magyarország moszkvai nagykövete lett, és a Szovjetunióval egyre rohamosabban növekvő kapcsolataink erősítése mellett újból foglalkozhatott a magyar őstörténet kérdéseivel. 1949-ben jelenik meg „A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig” c. terjedelmes könyve. Nem sokkal később lát napvilágot „A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig” c. munkája. A két könyv a magyar történelem nagy korszakát felölelve marxista módon tárgyalja nemzeti történetünk eseményeit. Most már nem kellett történeti elemzéseiben a materialista társadalomfelfogás alapelveit ismertetnie, teljes mértékben a történeti elemzésre koncentrálhatott. Már 1942-ben megjelent hasontárgyú könyvei is materialista és tudományos módon tárgyalták a korszak problémáit, de kis terjedelmüknél és egyéb feladataiknál fogva vázlatosak maradtak. Az 1949-es munkák már egész szélességében átfogják a tárgyalt kort, és a részletes elemzések nagy tény-apparátussal vannak alátámasztva. E művek körül minden értékük ellenére nagy vita robbant ki, nemcsak azért, mert valóban tartalmaztak vitatható megállapításokat is, hanem az alkotó szándékú mű a dogmatikus felfogás kínai falába ütközött. Egy 1950-ben rendezett tanácskozáson (a párt történeti munkaközösségének ülésén) a tényszerű tudományos bírálat helyett általános politikai támadást intéztek „A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig” c. műve ellen. A kutatás értékeiről általános frázisokat hangoztatva olyan szimplifikáló megállapításokat mondtak el, hogy a mű nem segíti a párt gyakorlati tevékenységét, nem mutatja ki az orosz nép vezető szerepét a kelet-európai népek (középkoril) történetében, helytelenül értékeli nemzeti nagyjaink (pl. a Hunyadiak) tevékenységét. A kritikák zöme, nem becsülve a vállalkozás és eredményeinek jelentőségét, az alkotó módszer érvényesülését a kutatásban és a leírásban, a szerzőt igyekezett a jelen problémák múltba való visszavetítése felé nyomni, a helytelenül értelmezett nemzeti egység gondolat érdekében az osztályszempontok háttérbe szorítására, a kiemelkedő személyi-

ségek egyértelműen pozitív ábrázolására kényszeríteni. Vádolták, hogy történet helyett gazdaság-történetet ad, és ezzel elszakítja egymástól a politikát és a gazdaságot — valójában a materialista történetfelfogáshoz híven a gazdasági rendből indult ki. Ha bírálható volt e szempontból Molnár Erik könyve, akkor csak azért, mert a helyes kiindulást és összekapcsolást a politikai élet terén nem fejtette ki bővebben, nem részletezte. A bírálatok azonban nem-hogy segítették volna a helyes kiindulás folytatását, nemhogy kiegészítették volna helyes törekvését — általánosságban és mereven támadták.

Molnár Erik mindezek ellenére folytatja a megkezdett munkát, és még aktívabban vesz részt a kutatásban. Aktívan bekapcsolódik az újjászervezett Tudományos Akadémia munkájába. Új akadémikusként a Történettudományi Intézet élére kerül. Nem sokáig irányíthatja azonban a történeti kutatásokat, nem sokáig élhet a tudományos munkának. Rövid megszakítás után újból miniszter lesz, az igazságügy élére kerül, majd 1952-ben külügyminiszter lett. 1953-ban változás megy végbe, a párt egy része mind határozottabban ismeri fel a dogmatikus politika, a személyi kultusz káros következményeit. E harcban Molnár Eriknek jelentős poszt jut: a Legfelsőbb Bíróság elnökeként erőteljesen kutatja, vizsgálja a koncepciós perek anyagait, és vezeti le a rehabilitációs tárgyalásokat.

Molnár Erik, bár alapvetően tudós alkat, elméleti ember, mégis mindig részt vett a párt gyakorlati harcában, szocialista államunk gyakorlati építésében. Bár személyes céljai és vágyai mások voltak, a kapott feladatokat mindig teljesítette. Funkciót személyes becsvágyból soha nem vállalt. Egyszerűsége és az emberek iránti tisztelete minden helyen és posztjon megmaradt.

Alkotó elméleti tevékenységre foglalkozásszerűen csak 1957-től van lehetősége. Ekkor folytatja azt a munkát, amelyet a 30-as években elkezdett és teljesen soha nem hagyott abba, hiszen az 1949-ben megjelent történeti műveket újabb könyvei követték: 1952-ben „A történelmi materializmus ideológiai előzményei”, 1953-ban „A magyar őstörténet” c. könyvei. Ezután látja szükségesnek, hogy a további társadalmi-történeti kutatásai számára a formalista felfogással szemben tisztázza a materialista történetfelfogás néhány kategóriáját. Kutatásainak eredményeként jelenik meg 1955-ben „A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái” c. könyve, amely különösen a társadalmi törvény materialista értelmezése szempontjából jelentős. A társadalmi determináció Marx-előtti felfogásának típusait, a mai burzsoá szociológia értelmezési típusait vázolja fel, és bírálva álláspontjukat, a marxi törvényfelfogás elemeit igyekszik rekonstruálni. A közfelfogással ellentétben megkülönböztet mozgási és állapotörvényeket, s ezáltal a társadalmi folyamatok meghatározottságának sokoldalúbb visszatükrözését teszi lehetővé. Ugyancsak jelentős a könyvben az igazságról, valamint az elmélet és gyakorlat viszonyáról kifejtett felfogása. Ez a könyv is nagy vitákat váltott ki, de a kritikák most már sokkal tartalmibb jellegűek. Nézeteit a marxista filozófia nemzetközi fejlődése több kérdésben igazolta, mert akár a törvényfelfogást, akár az igazság értelmezését tekintjük, bár tőle függetlenül, de lényeges vonatkozásokban nézeteinek vonalában fejlődött tovább. 1956 után végre teljes energiáját a tudományos kutatásnak szentelheti. A Történettudományi Intézet igazgatójaként, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelmi Materializmus Tanszékének vezetőjeként azóta elméleti alkotómunkával és pedagógiai tevékenységgel foglalkozik.

Különösen 1956 után egyik legfőbb feladatának a dogmatizmus hatásának felszámolását tekinti. A marxista társadalomtudomány alkotó jellegének megteremtéséért folytatott harcában leglényegesebbnek azt tartja, hogy a tudomány visszatükrözze a kor problémáit, és előre lássa a várható folyamatokat. Egyik legnagyobb elmaradás a kapitalizmus változásainak elméleti általánosítása terén mutatkozik. Ezért tanulmányozza beható alaposággal a modern imperializmus körülményeit, főként USA és Anglia gazdasági körülményeit.

„A jelenkori kapitalizmus néhány gazdasági problémája” (1959) c. könyve a magyar társadalomtudományban ritka bizonyító erővel, széles statisztikai apparátussal tárja fel a kapitalizmus gazdasági törvényeinek maradványát és egyben változásait is. A könyvet vitairatnak szánja a mai kapitalizmus alaposabb elemzése céljából. Kiindulópontja avagy konklúziója: Az ember alkotja a történelmet, ő hozza létre a törvényt, ő érvényesíti is. Társadalmi törvény nincs embertől függetlenül, a törvény az emberek cselekedeteiben érvényesül, mert a társadalomban az objektív és a szubjektív szoros, elválaszthatatlan egységben van. Nem igaz a sztálini törvényfelfogás, amely két szélsőséget — gyakorlati voluntarizmust és elméleti fatalizmust — foglal magában. Ha kiküszöböljük ezt a hibás álláspontot, láthatjuk, hogy az ember, ha meghatározott korlátokkal is, de képes tudatosan korlátozni a törvények érvényesülését, sőt a munkásság szervezettsége, amelytől Marx jogosan vonatkoztatott el, jelentős, törvényváltoztató visszahatásokra képes. Kimutatja például az abszolút elnyomorodás törvényének a változott viszonyok közötti háttérbe szorulását, érvénytelenségét, a válság törvényének módosulását. Könyve átfogó módon elemzi a modern imperializmus néhány új tulajdonságát, és megoldásai megfelelő magyarázattal szolgálnak az új jelenségekre. Elméleti koncepciója segítségével megfelelő magyarázatot lehet adni az amerikai munkásosztály politikai és ideológiai színvonalára, törekvéseire.* Könyvének hatása a szokott volt, nagy vitákat váltott ki, sőt egyesek arról cikkeztek, hogy Molnár Erik végleg szakított a marxizmussal. Bár bizonyos szubjektív kicsengése és egyéb hibás állásfoglalásai miatt jogosan bírálták a kritikusok a mű marxista alapszemléletét, kiemelkedő tudományos érdemeit tagadni nem lehet. A mű alkotó marxista jellegét és jelentős eredményeit a nemzetközi fogadtatás is megerősítette.

A továbbiakban is nagy gondot fordít a társadalmi mozgás dialektikus természetének feltárására. Tevékenysége arra irányul, hogy megerősítse a dialektikus materializmust a társadalomtudományos kutatásban és leírásban. Ezért átdolgozza és tovább munkálja a társadalmi törvényekre vonatkozó elképzeléseit. Határozottan támadja a sztálini törvénykoncepciót, és ez azért is jelentős, mert sokan Sztálin gyakorlati tevékenységét elítélték ugyan, de elméleti munkásságát teljes egészében át akarták menteni. Molnár Erik „A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái” c. műve gyökeres átdolgozásaként jelent meg 1962-ben a „Dialektikus materializmus és társadalomtudomány” című könyve, amely elemzi Sztálin hibás tételeit. A marxizmuson belül jelentkező fatalista és voluntarista nézetekkel szemben a törvény olyan dialektikus felfogását fejt ki, amely teljes összhangban van Marx azon felfogásával, hogy az ember alkotja a történelmet. Ezért a szubjektivizmus elleni harca nem kisebbíti a szubjektív tényező szerepét a társadalmi törvény érvényesülésének folyamatában. Kimutatja, hogy az ember tudatos tevékenysége a törvény érvényesülésének szerves alkotórésze, ez egyáltalán nem kisebbíti a másik sajátosságát: a törvény objektív jellegét. Nála azonban ez a spe-

oifikum nem a definíció frázisaként jelenik meg, hanem az adott természeti és társadalmi környezet hatásaként. Nem elégszik meg a kategória történeti és szokásosan szűk logikai levezetésével, hanem mint a törvény organikus részét fejt ki az érvényesülés általános sajátosságait: a tendencia jellegét, a statisztikai formát. 1955-ös könyvének megállapításait tökéletesítve, nem mozgás- és állapotörvényekről, hanem a törvény oksági és strukturális oldaláról beszél. Ez különösen jelentős, mert azóta a marxista filozófiában mind elterjedtebbé válik az a felfogás, amely megkülönböztet oksági és strukturális törvényeket — hiszen csak ezen kétfajta szükségszerűség egysége és különbsége adhatja vissza a társadalmi egész mozgásának folyamatát.

A könyv jelentős része a dialektika társadalmi érvényesülésének sajátosságait elemzi, és problematikusságukban is érdekes, a közfelfogástól eltérő megállapításokat tesz a tagadás tagadásának törvényéről, a mennyiségi és minőségi változásokról és az ellentmondás törvényéről. A könyvről kibontakozott vita újból azt bizonyította, hogy Molnár Erik a tudományos kutató munkája során mindig a filozófiában, a társadalomtudományokban legégetőbb, legvitatottabb kérdéseket törekszik megoldani. Eredményei mindig újszerűek és mehökkentőek. De írjuk egyik célja az elgondolkodtatás, a problémákkal való aktív foglalkozás. Ezt a célt legutóbbi könyve is elérte; ma már sokrétűbben foglalkoznak a magyar filozófusok a törvénnyel, a dialektika kérdéseivel és a társadalmi igazság problémájával. Műve hatékony kézikönyvvé vált a filozófiai oktatásban.

Molnár Erik egyéb és igen sokirányú tevékenysége mellett soha nem szüntette meg a magyar történelem kutatását. Célja folytatni a megkezdett munkát: a magyar társadalom történetének marxista szellemű megírását. A Mohács-utáni magyar történelem pedig jelentős kérdéseket állít a kutatóval szembe. Ezen problémák megoldása során létrejött cikkei törekszenek megállapítani az abszolút monarchia szerepét, a feudalizmus ideológiai tényezőit, a parasztság abszolút részletességével foglalkozik a nemzet és haza problematikájával. Jelentősnek tartja ezt a kérdést, mert véleménye szerint a személyi kultusz behatására eltorzult marxista történetírás igen nagy engedelményeket tett a nacionalizmusnak. A „Történelmi Szemlé”-ben, a „Századok”-ban, a „Magyar Tudomány”-ban, az „Új Írás”-ban, az „Annales sectio philosophica”-ban megjelent cikkei mind azt célozzák, hogy a marxista történelem-szemlélet megtisztuljon a nacionalista maradványoktól. A szocialista nemzeti egység megteremtése nem feltételezi azt, hogy az egész múlt e nemzeti egység megteremtéséért folytatott harc. Nemzeti egység a szó szoros értelmében csak a társadalmi tulajdon és az *internacionalizmus* talaján jöhet létre, a haza korábban csak az uralkodó osztály házája lehet. Az osztályérdek sokoldalú történeti szerepének érvényesítése a kutatásban — ez a marxista kiindulás. Ez teszi lehetővé Molnár Erik számára, hogy leküzdje a vulgarizálást, a másodlagos jelentőségű tényezőkből való kiindulást, a nemzeti múlt történelmietlen aktualizálását. Mindezzel megint nagy feladatra vállalkozott, hiszen az egyik legkényesebb problémát, a nemzeti kérdést tette vita tárgyává. Támadja a nemzeti szempont misztifikálását, a nemzeti lélek szerepének túlhangsúlyozását. Véleménye szerint az osztályonkívüli társadalom nem a nemzeti különbségek megtartása, hanem megszűnése útján érhető el.

Molnár Erik életműve a magyar marxista irodalom egyik legjelentősebb alkotása. Ezt értékelte kormányzatunk mikor két ízben kitüntette a Kossuth-díjjal, ezt értékelte a Krakói Egyetem is, amikor nemrégiben díszdoktorává

választotta. Nemzetközi tekintélye is egyre nő, a stockholmi, X. Nemzetközi Történész Kongresszuson nagysikerű előadást tartott Hegelről, általános elismerést aratott a Nemzetközi Szociológiai Kongresszuson tartott előadása is „A törvény marxista értelmezéséről”. Mint az Interparlamentáris Unió végrehajtó tanácsának tagja és magyar tagozatának elnöke szintén csak öregbíti hazánk és személyes tekintélyét is.

Tevékenységének kiemelkedő eredményeit annak köszönheti, hogy mindig igyekezett helyesen értelmezni Marxot, de soha nem ragaszkodni hozzá betű szerint, mert a valóság értelmezése csak a marxizmus módszerével lehetséges, de soha sem a betűivel. Személyes módszere is nagyban hozzájárult munkáinak sikeréhez állandó szakadatlan munka és tevékenységének koncentrációja néhány problémára, ez hozta meg az eredményt. Tevékenységének leírásából megfigyelhettük munkájának centrális területeit. Már a 30-as évek óta kutatja a magyar történelmet, analizálja a társadalmi törvényt és a dialektika érvényesülési sajátosságait a társadalomban. Már tevékenységének kezdete óta támadja a nacionalizmust, a biologizmust és a pszichologizmust, és az osztályérdekek determináló szerepét mutatja ki. Tudományos tevékenysége tematikájának ez a koncentrálttsága mégis egy sokoldalú tudóst eredményez, hiszen a problémákat nemcsak egy tudományág oldaláról világítja meg, ezért filozófus, történész, közgazdász — egyszóval marxista társadalomtudós. Ugyanakkor minden adottsága ellenére nemcsak tudós, hanem gyakorlati forradalmár, aktív politikai tevékenységet végző kommunista. Molnár Erik példamutató erénye a következetesség, amely nemcsak a problémák évtizedes megtartásában, folyamatos, egyre tökéletesedő kimunkálásában keresendő, hanem a kérdések kifejtésében is. Egyszerű stílusban és fogalmazásban következetes logikával fejt ki a bonyolult tudományos problémákat. Minden kritika ellenére, amely végig kíséri munkáit, kitart álláspontja mellett. A felületes szemlélő számára merevnek tűnik, de mindig figyelembe veszi, latolgatja az ellenvéleményt és annak következményeit is. Ezt fejezi ki gondolati evolúciója, amelyet egyes kérdésekben megtesz az egyik műtől a másikig. Alapossága és analízisének mélysége azonban lehetővé teszi, hogy a kérdések többségében az alapeszmét tekintve megmaradjon eredeti álláspontja mellett, hogy elvileg következetes maradjon.

Tevékenységének mindezen jellemző vonásai teszik lehetővé, hogy felismerje és előre lássa a társadalmi fejlődés problémáit, hogy elmélete, nézetei összhangban legyenek a társadalmi és tudományos gyakorlattal. Vezérelve, hogy az elmélet a gyakorlat kifejeződése, munkásságában magas szinten valósul oly módon, hogy az elmélet, melyet alkot, nemcsak a valóság kifejeződése, hanem annak tudományos előrelátása is. Munkássága jelentős értéke a marxista társadalomtudománynak és politikának. Ezen tevékenység töretlen folytatásához kívánunk egészséget és további alkotásokban gazdag éveket.

B. J.